

Путеви савремене заштите Старог Раса са Сопоћанима

ЈОВАН СЕКУЛИЋ

Нема сумње да је после уписа Старог Раса са Сопоћанима у Листу светске културне и природне баштине UNESCO-а учињен радикалан заокрет у укупном третману и поступку зашти

те и уређења ове споменичке целине. Било је очигледно да су све дотадашње мере предузимане на заштити и уређењу овог споменичког подручја, и поред видних резултата, биле кратког даха и у односу на материјална улагања и на обим предузиманих акција. С друге стране, све се више осећала потреба за активнијим, савременијим и комплекснијим организационим и методолошким приступом самом концепту заштите и уређења. Једном речју, постојао је евидентан раскорак између значаја и вредности овог споменичког ансамбла и онога што је било предузимано на његовој заштити и ревитализацији.

Уочавајући све недостатке и слабости у досадашњем раду, а истовремено имајући на уму и обавезе преузете Конвенцијом о заштити светске културне и природне баштине (прилог 1), после уписа Старог Раса са Сопоћанима 1979. године, скупштине Социјалистичке Републике Србије и Републичке заједнице културе донеле су 1983. одлуку о изради *Програма истраживања, заштите, уређења простора и коришћења Старог Раса са Сопоћанима за период 1984—1990. године* (прилог 2). Овај програм требало је да послужи као основа за закључивање посебног Самоуправног споразума о финансирању свих радова предвиђених до краја 1990. године.

Први пут, бар кад је у питању историја заштите споменичког наслеђа у Социјалистичкој Републици Србији, доноси се за једно споменичко подручје програм дугорочан по свом карактеру и комплексан по садржини оних акција и радова без којих је данас немогуће сагледати потпуну презентацију и коришћење појединачног споменика или споменичког комплекса. Програмом су најпре обухваћене све врсте истраживања — историјска, историјскоуметничка, етнографска и археолошка — затим радови на конзервацији, рестаурацији и презентацији појединачних споменика унутар овог подручја, радови на заштити и унапређивању природне средине, мере које треба донети у области правне заштите, радови на изградњи прилазних путева и саобраћајница и других објеката инфраструктуре и, коначно, планови издавачке и информативнопропагандне делатности.

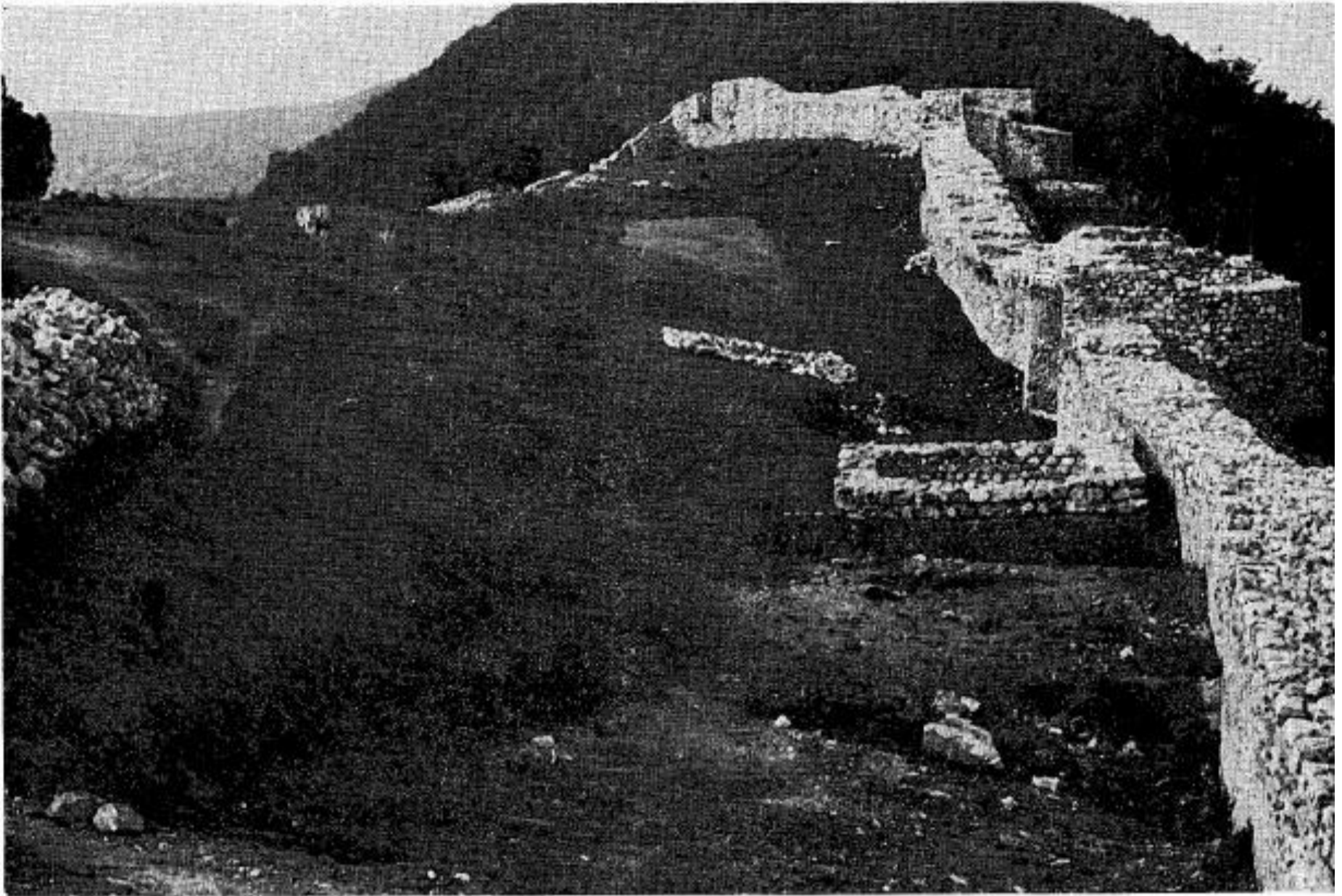
Овако конципиран програм у оквиру сваког поглавља, заправо тематске целине (истражива-

чки и конзерваторско-рестаураторски радови, заштита природе, правна заштита, итд.), садржи опис акција за сваки појединачни објект или локалитет, са потребним просечним годишњим временом и средствима у једној години, заправо потребним средствима до краја 1990. године, са рекапитулацијом вредности радова по тематским подручјима и по годинама, од 1984. до 1990. године.

Сасвим је разумљиво да су као носиоци извршења појединих радова из Програма били ангажовани, поред Републичког завода за заштиту споменика културе, Републичког завода за заштиту природе, Регионалног завода за заштиту споменика културе у Краљеву, Народног музеја у Београду и Завичајног музеја у Новом Пазару, и поједини научни радници са Филозофског и Архитектонског факултета и Археолошког и Етнографског института у Београду.

Доношењем оваквог програма постигло се усаглашавање свих најважнијих научних, културних и друштвеноекономских интереса и циљева, као и пуно јединство акције и координације свих носилаца задатака и њихових извршилаца. И не само то. Био је то сигуран и прецизан документ на основу кога се могло прићи закључивању *Самоуправног споразума о истраживању, заштити, уређењу простора и коришћењу Старог Раса са Сопоћанима* (прилог 3), заправо споразуму о финансирању свих акција и радова предвиђених Програмом до краја 1990. године.

Самоуправни споразум — који су у првој половини 1984. године потписали, поред Извршног већа Социјалистичке Републике Србије и Скупштине општине Нови Пазар, и Републичка заједница културе, Републичка заједница науке, Основна заједница науке региона Краљево, Самоуправна интересна заједница културе општине Нови Пазар, Туристички савез Србије, Републички завод за заштиту споменика културе, Републички завод за заштиту природе, Археолошки институт у Београду, Народни музеј у Београду, Завод за заштиту споменика културе у Краљеву, Завичајни музеј у Новом Пазару и издавачке радне организације „Просвета“ и „Српска књижевна задруга“ из Београда — између осталог детаљно разрађује финансијске обавезе сваког од потписника Споразума, као и поделу послова из Програма на одговарајуће стручне и научне институције, такође потписнице Споразума.

Сл. 1. Рас — Градина, западни бедем

Fig. 1. Ras — Ruines de la cité rempart occidental

Као логична последица овако разрађеног методолошког прилаза и поступка у комплексној заштити и уређењу Старог Раса са Сопоћанима уследила је и *Одлука Скупштине Социјалистичке Републике Србије о образовању Одбора за старање о овој споменичкој целини*, као и *Одлука о именовану чланова Одбора* (прилози 4 и 5).

Доношењем ових одлука Скупштине Социјалистичке Републике Србије — поред већ верификованог Програма и потписаног Самоуправног споразума — створени су услови за нов организациони и методолошки приступ заштити, уређењу и коришћењу овог изузетно значајног споменичког комплекса у нашој Републици. Јер, примера ради, док су се донедавно на овом простору изводили радови (углавном археолошка ископавања и конзервација појединачних споменика културе) у много мањем обиму и са годишњим средствима до највише 5—10.000 динара, почев од 1984. године ради се по већ утврђеном Програму са средствима од око 100.000.000 динара годишње.

Иако је рано да се говори о реализацији Програма, јер се спроводи непуне две године, ипак треба истаћи да су од 1984. до 1985. године постигнути значајни резултати у скоро свим делатностима, а пре свега оним које су до сада биле изостављане у нашим конзерваторским и рестаураторским подухватима. Запо-

чета су комплексна истраживања подручја, предузете су мере на заштити природне околине споменика и споменичких комплекса, организована је израда пројектне документације за изградњу саобраћајница и друге инфраструктуре, конципирани су и делом реализовани дугорочни програми издавачке и информативнопропагандне делатности. Свеобухватан програм археолошких ископавања и конзерваторскорестаураторских радова већ по досадашњим резултатима и изванредним открићима омогућио је да се цео споменички комплекс Старог Раса са Сопоћанима доведе до што изворније презентације, уређења и коришћења.

Започета комплексна истраживања целине Старог Раса са Сопоћанима, први пут примењена на овом подручју, већ су на свом почетку дала драгоцене резултате.

Историјска истраживања вршена током 1984. и 1985. године била су углавном усмерена на проучавање неких аспеката привредне историје тога краја. Предност је дата сабирању нове грађе за историју средњовековног рударства и откривању мреже старих путева.

Да би се проучили архитектура, сликарство и друге уметничке вредности споменика Старог Раса (иконографија, стил, мајстори, ктитори, историјски портрети и др.), организовано је историјскоуметничко истраживање сопоћанских фресака и живописа Ђурђевих Ступова и

Сл. 2. Трговиште, општи изглед средњег дела на сеља

Fig. 2. Trgovište, vue générale du centre de l'agglomération

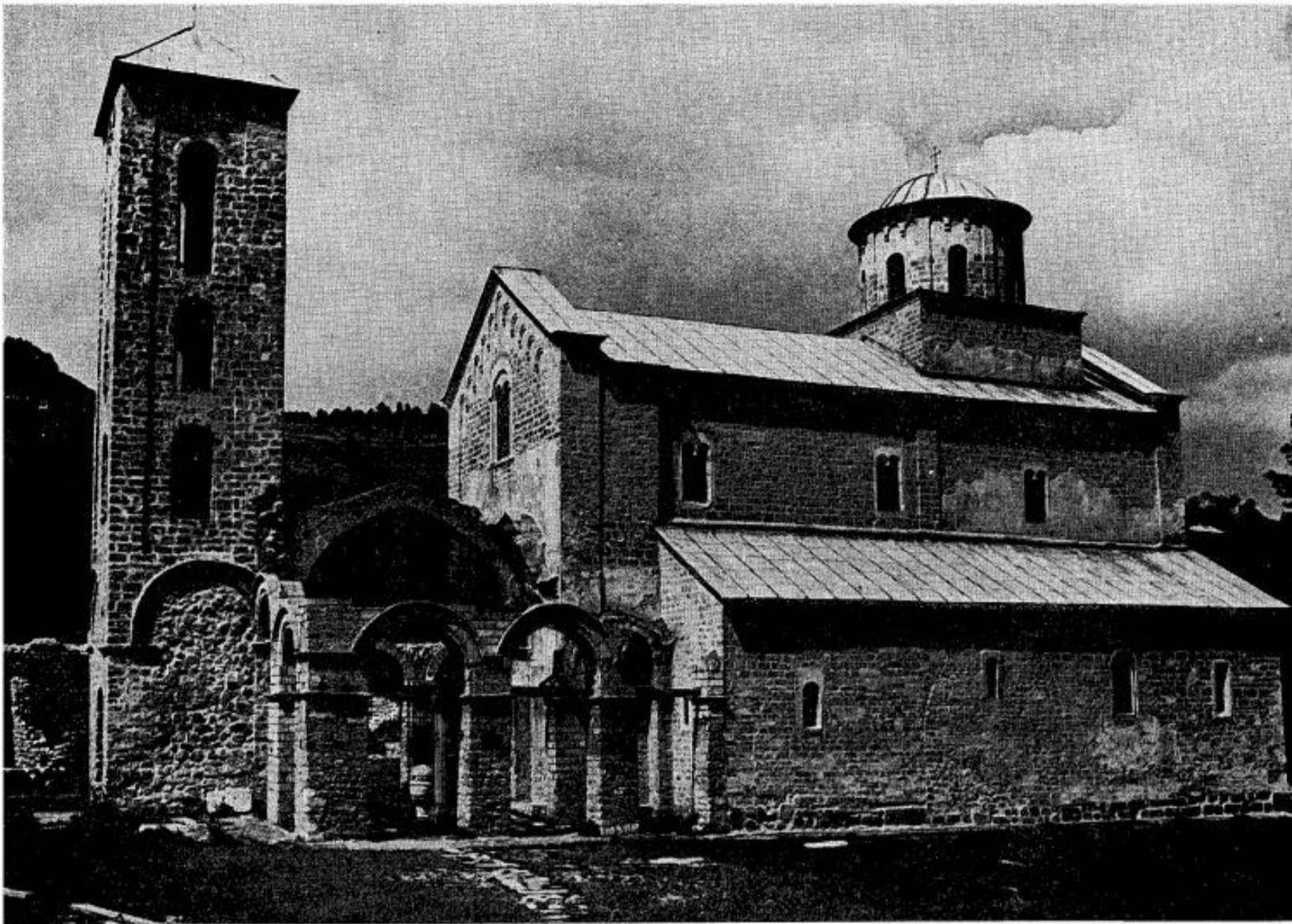
Петрове цркве, као и разрешавање појединих питања везаних за архитектонскопросторне одлике, епиграфику, морфологију и пластику надгробних споменика.

Етнографским истраживањима започето је изучавање етничких, психоетничких, културних и других промена које су се догодиле на овом и ширем подручју и стварање целовите представе о битним обележјима популације и друштвених односа у оквиру којих су се неговале изузетне културноисторијске и уметничке вредности. Овим изучавањима обухватиће се природна средина и антропогеографске карактеристике, етногенеза, етничка историја и демографске карактеристике становништва, насеља, привреда, исхрана, народно градитељство, домаћи живот и култура становања, одевање и украшавање, традиционална друштвена организација, обичаји, усмено народно стваралаштво, народна уметност, менталитет и судбина традиционалне народне културе у савременом добу.

Поред започетих акција на рекогносцирању и прелиминарних сондажних истраживања у области средњовековног Раса значајни резултати остварени су у оквиру систематских археолошких ископавања града Раса и његовог подграђа и локалитета Трговишта. Истраживања града Раса дала су податке на основу којих је могла не само да се успостави шира представа

о постојећим културним слојевима целине већ и да се значајно прошире сазнања о појединим објектима фортификације. Вредни налази, као што су чанкасти новац краља Стефана Радослава и цара Алексија Комнина, фрагменти керамичких посуда и др., сигурно ће допринети потпунијем научном сагледавању не само овог локалитета већ и Старог Раса у ширем смислу речи. Анализом стратиграфске ситуације подграђа у односу на покретне археолошке налазе и откривене остатке архитектуре дошло се до драгоцених и веома занимљивих резултата. Они у извесној мери мењају, односно допуњавају, наша досадашња сазнања о настанку и развоју утврђења града Раса. Јасно је уочено да средњовековном утврђењу претходи једно старије касноантичко утврђење које се, за сада, према археолошким налазима може доста поуздано датovati у VI век. Систематска археолошка истраживања средњовековног локалитета Трговишта такође су дала значајне резултате. Поред већег броја откривених профаних објеката, на северном делу локалитета откривена је још једна црквена грађевина која потпуније осветљава токове у сакралном градитељству овог краја.

Конзерваторско-реставраторски радови обављени су на свим откривеним објектима и бедемима средњовековног града Раса и Трговишта.

Систематска археолошка ископавања на простору Петрове цркве, обављена током 1984—1985. године, била су усмерена на истраживање архитектуре у комплексу некадашњег седишта рашких епископа, откривање главне, улазне, капије и бедема који су затварали комплекс. Ископавања су дала податке о обезбеђењу епископског дворишта Петрове цркве с краја XIV до почетка XV века, које је постојало највероватније до великог земљотреса почетком XVII века.

По Програму, сва ова истраживања (историјска, историјско-уметничка, археолошка и етнографска) требало би да се заврше до краја 1990. године.

Захваљујући дугогодишњим археолошким ископавањима, која су управо завршена у овом периоду, значајни резултати остварени су на даљем уређењу и презентацији манастирског комплекса Сопоћана. Поред обиља покретног материјала нађеног приликом ових ископавања (преко 800 комада керамичког посуђа, делова стаклених судова и прозора, гвоздених алатки, брава, шарки, катанаца и кључева, поред још око 500 комада делова архитектонске пластике од мермера и пешчара) откривени су обимни бедеми манастирског комплекса и друге грађевине профаног карактера, велика трпезарија, двоспратни конак, заједничка кухиња, економске зграде, ћелије и др. Тиме је омогућено да се сагледа организација живљења у Сопоћанима од друге половине XIII до краја XVII века. Током вишевековног интензивног живота овако бројне заједнице вршено је сахрањивање уз

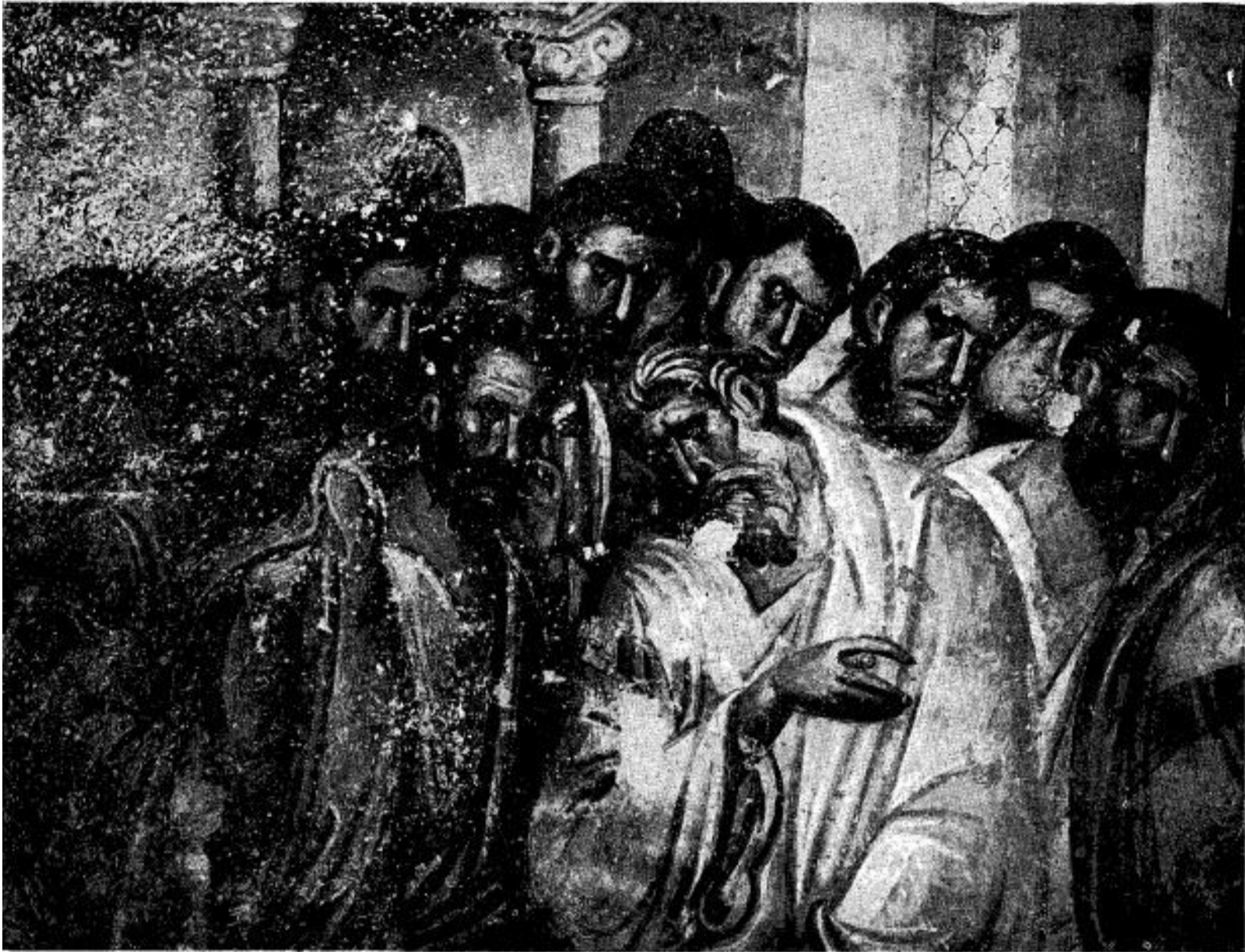
Сл. 3. Манастир Сопоћани, XIII век, јужни изглед

Fig. 3. Monastère de Sopoćani, XIIIe siècle, vue méridionale

Сл. 4. Манастир Сопоћани, XIII век, романички ован

Fig. 4. Monastère de Sopoćani, XIIIe siècle, bélier en style roman

Л. 5. Манастир Сопоћани, XIII век, детаљ из „Успења Богородице“ — живопис

Fig. 5. Monastère de Sopoćani, XIIIe siècle, détail de la Dormition de la Vierge — fresque

црквену грађевину, у спољној или унутрашњој припрати, што је такође утврђено током ових ископавања. Унутрашња припрата коришћена је за сахрањивање особа најближих ктитору, што доказује и пронађена гробница краљице Ане Дандоло, мајке краља Уроша. Зидана гробница откривена на јужној страни припрате, приписује се једном од првих игумана манастира Сопоћана.

Изузетно су значајна открића и рестаураторски радови изведени на главној, најстаријој, улазној капији (захваљујући пронађеним деловима прага и довратника), млађој економској капији и деловима куле на североисточној страни манастира. У 1984. и 1985. години вршени су и конзерваторскорестаураторски радови на откривеним средњовековним бедемима и другим објектима у манастирском комплексу. На цркви су обновљени делови великог свода ексонартекса. Од укупно 741 m² очуваног живописа у цркви, до 1984. године обрађено је и презентирано 240 m² фрескоповршине. У току овог периода извршене су сложене конзерваторскорестаураторске интервенције на живопису у олтарском простору, поткуполном и западном простору наоса. Укупно је очишћено и конзервирано око 110 m² фрескоповршине. Ради формирања документације о стању ових фресака у XIII веку започето је и копирање значајнијих композиција овог живописа.

У току су завршни радови на уређењу лапидаријума и презентацији комплекса манастира

Ђурђевих Ступова и на једном броју појединачних споменичких објеката у Новом Пазару и његовој околини (Алтиналем џамији, тврђави, манастиру Црној Реци, згради старе Митрополије, локалитету Дежеви и др.).

Програмом истраживања, заштите, уређења простора и коришћења Старог Раса са Сопоћанима 1984—1990. године планира се завршетак и презентација пре свега најзначајнијих споменичких комплекса на овом подручју — Сопоћана, Ђурђевих Ступова, Петрове цркве и града Раса и Трговишта, Старе чаршије као и знатног броја појединачних споменика културе у Новом Пазару.

У оквиру тематског поглавља Заштита природе, у току је рад на финализацији *Студије о заштити и унапређивању природне средине Старог Раса са Сопоћанима*. Извршена су сва потребна теренска истраживања и урађени специјалистички прилози појединих делова: геолошког, геоморфолошког и хидрографског, вегетацијскофлористичког и прилога о насељима. У току је рад и на синтези студије и картографским прилозима. У раздобљу од 1985—1988. године урадиће се и пројекти хортикултурнопејзажног уређења простора око града Раса и Трговишта, затим око простора манастира Сопоћана, Ђурђевих Ступова и Петрове цркве. Током 1986. године завршиће се и Студија о могућностима и облицима коришћења Рајчиновића Бање, а до краја 1990. године и Програм развоја туризма и споменичко-ту-

Сл. 6. Бурђеви Ступови, XII век, данашњи изглед

Fig. 6. Djurdjevi Stupovi tours de st. Georges, XIIe siècle, aspect actuel

ристичке презентације просторне целине Старог Раса са Сопоћанима.

У погледу правне заштите обављен је увид у стање постојеће документације о овом споменичком подручју и извршено допунско узимање података са терена и катастарска идентификација за око 40 објеката. У току је израда *Детаљног урбанистичког плана са елементима урбанистичког пројекта за Стару чаршију у Новом Пазару*. Очекује се доношење низа изузетно значајних планских докумената, пре свега израда *Просторног плана посебне намене за цело споменичко подручје Старог Раса са Сопоћанима*, као и посебних детаљних урбанистичких планова за Сопоћане, град Рас и Трговиште, Ђурђеве Ступове и Петрову цркву.

Више пута је истицано да потпуно завршени конзерваторско-рестаураторски радови на једном споменику или споменичком комплексу сами по себи ни издалека нису довољни да

обезбеде споменик или споменички комплекс у његовом даљем трајању и живљењу. Јер, тек изведена инфраструктура и осветљење, уређена непосредна околина споменичког комплекса са изграђеним пратећим објектима ради његовог ширег коришћења, добри прилазни путеви и саобраћајнице, решена питања намене и коришћења — поред свих других мера из области издавачке и информативнопропагандне делатности — чине споменик, заправо споменички комплекс, финално уређеним и презентираним. Због тога је Извршно веће СР Србије марта месеца ове године, прихватајући Самоуправни споразум о истраживању, заштити, уређењу простора и коришћењу Старог Раса са Сопоћанима, посебно истакло да ће се његова примена знатно убрзати укључивањем и активним учешћем, поред већ поменутих потписника Споразума, и организација и заједница путне привреде, електропривреде, комуналних, туристичко-

Сл. 7. Ђурђеви Ступови, XII век, капела краља Драгутина, детаљ живописа на јужном зиду

Fig. 7. Djurdjevi Stupovi, XIIe siècle, chapelle du roi Dragutin, détail de la peinture murale du mur sud

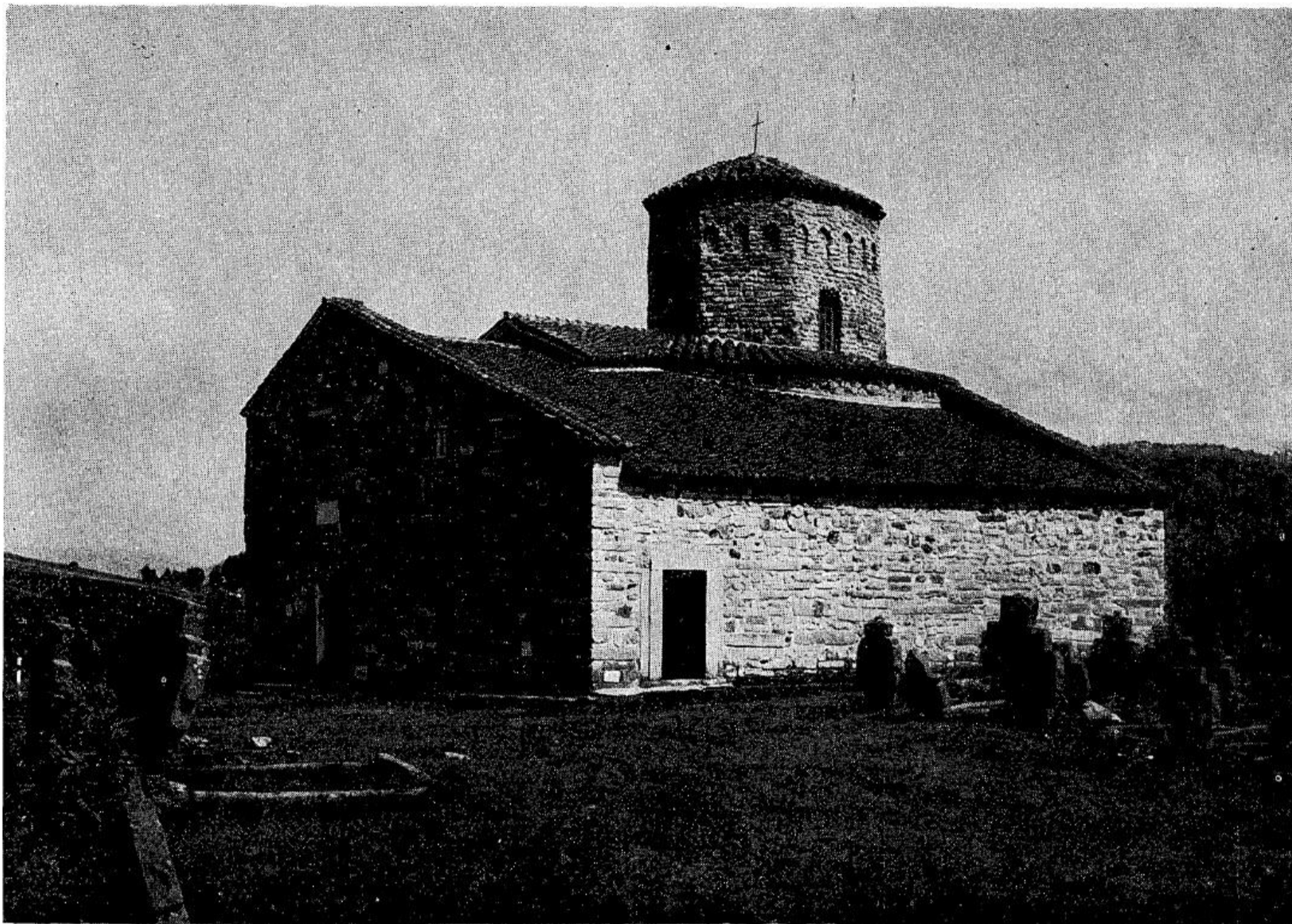
-угоститељских, ПТТ и других организација и заједница. Иако ове организације још нису приступиле Споразуму, ипак се у реализацији и овог дела Програма доста урадило. Завршена је пројектна документација за изградњу пута до Ђурђевих Ступова, извршена је реконструкција главне саобраћајнице од Трговишта до манастира Сопоћана и измештен део пута и аутобуско стајалиште које је било смештено уза сам манастир. Започете су и неке акције на изградњи водоводне и канализационе мреже и осветљавању појединих споменика и амбијената у овом подручју.

Коинциденција је да је исте, 1979, године, кад је Стари Рас са Сопоћанима уписан у Листу светске културне и природне баштине UNESCO-а, Скупштина Социјалистичке Републике Србије, разматрајући стање и проблеме у заштити нашег историјског и културног наслеђа, између осталог посебно указала и на крајње

озбиљан проблем у издавачкој и информативно-пропагандној делатности. Поред одређених резултата у објављивању значајних публикација и других издања, популарнијег садржаја, о историјском и културном наслеђу у СР Србији, у коме су учествовале скоро све наше издавачке куће и радне организације у области заштите, тренутно стање ни издалека не задовољава потребе у овој области. Велики број ових публикација више не може да се добије ни у продајној књижарској мрежи ни код издавача, јер су сви фондови исцрпљени и продати. Такав је случај и са репрезентативном монографијом Војислава Ђурића *Сопоћани*, у издању Српске књижевне задруге (1963), и са популарним, малим монографијама *Сопоћани* Миле Рајковић и *Петрова црква и Ђурђеви Ступови* Рајка Николића, у издању „Туристичке штампе“.

Сл. 8. Петрова црква, данашњи изглед, после конзерваторских радова

Fig. 8. Petrova crkva — église de St. Pierre vue actuelle, après les travaux de conservation

→
Сл. 9. Петрова црква, детаљ живописа, глава анђела, XIII век

Fig. 9. Petrova crkva, détail des fresques tête d'ange, XIIIe siècle

Полазећи од оваквог стања, Скупштина СР Србије препоручила је да се у сарадњи са организацијама у издавачкој делатности утврде и донесу, заједно са организацијама заштите, дугорочни програми издавачке и информативнопропагандне делатности. Био је то не само подстицај већ и обавеза пре свега институције заштите да се већ у Програму истраживања, заштите, уређења простора и коришћења Старог Раса са Сопоћанима за период 1984—1990. године посебно обради и област издавачке и информативнопропагандне делатности. У том смислу учињен је озбиљан напор да се у поменутом Програму детаљно разраде сви они појединачни сегменти из ове области који чине синтезу укупне издавачке и информативнопропагандне делатности, обухватајући чак и израду документарних филмова за поједине споменике и споменичке целине, изградњу нове зграде за Музеј Старог Раса у Новом Пазару, мањег музејског објекта у Сопоћанима, музејску поставку у Трговишту, поред већ изграђеног и постављеног лапидаријума у Ђурђевим Ступовима. Посебно је обрађена и трајна организација чуварске и водичке службе за цело ово споменичко подручје.

За кратко време, непуне две године, у издавачкој и информативнопропагандној делатности такође се урадило веома много. Објављена је студијска монографија *Ђурђевим Ступовима* у

Новом Пазару Јована Нешковића, у издању Завода за заштиту споменика културе у Краљеву, а у штампи је монографија *Сопоћани* Војислава Ђурића, у издању издавачке куће „Спектар“ из Загреба.

У издању Републичког завода за заштиту споменика културе, у оквиру научнопопуларних монографија, објављене су монографије *Ђурђевим Ступовима* Јована Нешковића и Десанке Милошевић и *Манастир Сопоћани* Оливере Кандић и Десанке Милошевић на српскохрватском, француском и енглеском језику. До краја ове године изићи ће из штампе и монографија *Петрова црква* Рајка Николића и Јована Нешковића. У оквиру издања Републичког завода објављена је и мапа цртежа *Сопоћани*, рад сликара-конзерватора Бранислава Живковића. Намеће се потреба да се у што краћем року, најкасније до краја 1987. године, објави и интегрална научна студија *Стари Рас са Сопоћанима*, такође на српскохрватском, француском и енглеском језику.

Поред већ поменутих научних студијских монографија о Ђурђевим Ступовима и Сопоћанима, до краја 1990. године објавиће се и монографија *Петрова црква* Јована Нешковића и студија Марка Поповића *Средњовековни град Рас*. Од истог аутора, у оквиру серије научно-популарних монографија, у 1986. години изићи

ће из штампе и монографија *Средњовековни град Рас — тврђава и Трговиште*.

У оквиру информативнопропагандне делатности снимљена су два документарна филма, један о целом споменичком подручју Раса са Сопоћанима и други посвећен манастиру Сопоћанима. Управо ових дана излази из штампе и прва серија разгледница о Сопоћанима, а у току је израда и осталих серија разгледница, туристичких проспеката, постера, слајдова и другог пропагандног материјала.

Био би то сасвим лапидаран и скраћен приказ онога што је по Програму истраживања, заштите, уређења простора и коришћења Старог Раса са Сопоћанима урађено за само непуне две године, заправо од 1984. до 1985. Иако је у питању тек почетак реализације Програма, уверен сам да се без резерве може већ сада рећи да је и у организационом и у методолошком поступку у заштити, уређењу и презентацији овог споменичког подручја заиста учињен радикалан заокрет, који би требало да се одрази и на сва друга културна добра од изузетног значаја у нашој Републици, а пре свега она која се предлажу за упис у Листу светске културне и природне баштине UNESCOа. Сигурно да овај организациони и методолошки приступ, примењен на споменичкој целини Старог Раса са Сопоћанима, треба даље да се усавршава и унапређује, користећи позитивна иску-

ства и резултате и из оних наших конзерваторских центара и средина које су, исто тако, врло много учиниле на заштити и уређењу својих културних добара уписаних у Листу светске културне и природне баштине.

Није без значаја да се овом приликом укаже и на податак да ће ускоро све земље потписнице Међународне конвенције о заштити светског културног наслеђа добити *Приручник за старање о споменицима (локалитетима) светског културног наслеђа*, који се већ као нацрт налази у завршној фази обраде посебне групе експерата UNESCOа, којом руководи др Bernard Feilden. Биће то нека врста обавезујућег документа који већ сада, у свом финалном облику, наговештава његову изузетно значајну улогу у пружању помоћи свим земљама потписницама Конвенције да што боље и потпуније организују рад на заштити и презентацији светског културног наслеђа.

Приручник указује, пре свега, на то да је данашња филозофија конзервације садржана, мање-више, у Венецијанској повељи, чија универзална вредност, мада је замишљена у специфичном историјском контексту, лежи у: а. признавању значаја аутентичности или интегритета, б. објективном вредновању свих историјских периода, с. супротстављању уништавања историјских остатака и стилским реконструкцијама без одговарајућих доказа и d. потпуној

документацији. Полазећи од ње, уз пуно придржавање и свих других конвенција и препорука UNESCOа, посебно Конвенције о заштити светског културног наслеђа и природне баштине из 1972. године, Приручник, између осталог, указује и на потребу доношења сопствене националне повеље која би одражавала „регионалне културне утицаје и имала значај за специфичне проблеме са којима су суочени конзерватори у својим сопственим земљама“.

У Приручнику (његов нацрт садржи VIII поглавља са око 140 страница текста) такође се препоручује, поред дугорочног планирања, програмирања и финансирања, и оснивање посебне комисије (Одбора) за старање о културном до бру светског значаја. Улога ове комисије била би, пре свега, да прихвата и примењује међународне конвенције и повеље „имајући у виду националне, локалне и унутрашње законе и обичаје“ и да што шире укључује и упознаје јавност са значајем споменика светског културног наслеђа. Приручник се, сасвим разумљиво, детаљно бави и интервенцијама на овим културним добрима. „Имајући увек на уму крајњи циљ и принципе и правила конзервације, посебно оно да је минимална ефикасна интервенција увек најбоља“ — Приручник идентификује седам по значају растућих степена интервенције: спречавање погоршања, конзервација постојећег здања, консолидација материје, рестаурација, рехабилитација, репродукција и реконструкција, детаљно их разрађујући и објашњавајући у даљем тексту.

Била су то само нека питања која третира Приручник за старање о заштити светског културног наслеђа. Нека од њих већ су нашла примену на споменичком комплексу Старог Раса са Сопотанима — дугорочно планирање и финансирање, формирање посебног Одбора за старање о овој целини, методи и степени интервенције, и др. Међутим, користећи се свим позитивним искуствима досадашње југословенске конзерваторске праксе, посебно оне примењене на заштити и уређењу културних добара Југославије уписаних у Листу светске културне и природне баштине, било би неопходно да што пре дођемо до заједничке Југословенске повеље о заштити, уређењу и презентацији културних добара светског значаја. Био би то значајан допринос југословенских конзерватора не само даљем развоју и унапређењу наше стручне и научне конзерваторске мисли већ и драгоцен помоћ UNESCOу у његовим напорима да, у сарадњи са свим земљама потписницама Конвенције о заштити светске културне и природне баштине, допринесе што ефикаснијој и комплекснијој заштити, уређењу и коришћењу светске културне баштине, својине свих хуманих и напредних људи.

Прилог 1

КОНВЕНЦИЈА О ЗАШТИТИ СВЕТСКЕ КУЛТУРНЕ И ПРИРОДНЕ БАШТИНЕ (извод из Конвенције)

Чл. 4

Свака држава чланица ове Конвенције признаје да првенствено у њену дужност спада проналажење, заштита, конзервација, допуларизација и преношење будућим генерацијама културне и природне баштине која се налази на њеној територији. У том циљу она ће настојати да делује сопственим напорима, максимално користећи све расположиве могућности, а ако затреба, међународну помоћ и сарадњу која јој се пружи пре свега у финансијском, уметничком, научном и техничком погледу.

Чл. 5

У циљу гарантовања ефикасне заштите и очувања, као и што активније популаризације културне и природне баштине на сопственој територији и под условима који одговарају свакој земљи, државе чланице ове Конвенције настојаће, по могућству:

- a) да усвоје општу политику усмерену на то да се културној и природној баштини да одређена функција у животу заједнице и да се заштити те баштине укључи у програме општег планирања;
- b) да се на својој територији формирају, уколико још нису, једна или више служби за заштиту, одржавање, ревалоризовање културне и природне баштине, које ће имати на располагању одговарајуће особље и средства како би могли извршити постављене задатке;
- c) да развијају научна и техничка проучавања и истраживања, као и да усаврши такве методе рада на основу којих ће држава моћи да се супротстави опасностима које угрожавају њену културну и природну баштину;
- d) да предузимају одговарајуће законске, научне, техничке, административне и финансијске мере, које су потребне за проналажење, заштиту, одржавање, популаризацију и обнављање те баштине;
- e) да раде на успостављању националних или регионалних центара за обуку на пољу заштите, одржавања и популаризације културне и природне баштине и на стимулисању научног истраживања на том пољу.

Чл. 6

- 1) Поштујући у потпуности сувереност држава на чијој се територији налази културна и природна баштина о којој је реч у члановима 1. и 2, не кршећи права власништва предвиђена у националном законодавству, државе чланице ове Конвенције признају да та баштина представља универзалну баштину на чијој заштити цела међународна заједница треба да сарађује.

2) Државе чланице се обавезују да у складу са одредбама ове Конвенције пружају помоћ заштити, конзервацији, популаризацији културне и природне баштине о којој је реч у ставовима 2. и 4. члана 11, ако државе на чијој се територији она налази буду то затражиле.

3) Свака држава чланица ове Конвенције обавезује се да неће хотимице предузимати ни какве мере које би могле посредно или непосредно ићи на уштрб културне и природне баштине о којој је реч у члановима 1. и 2, а која се налази на територији других држава чланица ове Конвенције.

Чл. 7

За сврхе ове Конвенције, под међународном заштитом светске културне и природне баштине подразумева се успостављање међународног система сарадње и помоћи, како би се дала подршка чланицама ове Конвенције у њиховим напорима на очувању и утврђивању те баштине.

Прилог 2

ПРОГРАМ ИСТРАЖИВАЊА, ЗАШТИТЕ, УРЕБЕЊА ПРОСТОРА И КОРИШЋЕЊА ЦЕЛИНЕ СТАРОГ РАСА СА СОПОЋАНИМА 1984—1990. (скраћена верзија)

На основу закључака донетих на седницама Већа удруженог рада, Већа општина и Друштвенополитичког већа Скупштине СР Србије од 22. 11. 1983. године и седнице Скупштине Републичке заједнице културе од 27. 10. 1983. године, а у циљу обезбеђења повољнијих услова за што потпунију и интензивнију делатност на уређењу и презентацији просторне и културноисторијске целине Старог Раса са Сопоћанима, доноси се овај Програм којим се планирају сви радови и мере потребни за адекватнију заштиту, коначно уређење, презентацију и коришћење овог споменичког комплекса.

ИСТРАЖИВАЊА ЦЕЛИНЕ

а) Историјска истраживања

У оквиру ових истраживања планира се рад на историјским изворима, проучавање микротопоније, историјско и археолошко рекогносцирање и сондажни радови на претходно проученим локалитетима.

Време: 1984—1990 — по 20 дана годишње. Средства: 150.000 динара годишње, укупно 1.050.000 динара.

б) Историјско-уметничка истраживања

Циљ ових истраживања је израда потпуне уметничке топографије од античког доба до XIX

века. У оквиру овако широко замишљене топографије комплексно би се научно обрадили уметнички споменици следећих хронолошкостилских целина: антички споменици, споменици преднемањих периода, споменици од XII до XIV века, споменици од XV до XVII века, и споменици од XVIII—XIX века. Време: 1984—1988 — по 30 дана годишње. Средства: 250.000 динара годишње, укупно 1.250.000 динара.

с) Етнографска истраживања

Циљ ових истраживања је успостављање укупне представе о битним обележјима популације и друштвених односа у оквиру којих су се стварале и неговале изузетне културноисторијске и уметничке вредности.

Време: 1984—1987 — по 30 дана годишње. Средства: 200.000 динара годишње, укупно 800.000 динара.

д) Археолошка истраживања

Ова истраживања обухватају археолошко рекогносцирање области Старог Раса са Сопоћанима, прелиминарна и систематска археолошка истраживања.

— Археолошко рекогносцирање Старог Раса представља завршетак рада на евиденцији археолошких налазишта са картирањем на секцијама 1 : 50.000. За део ове области који је у зони заштите комплекса планирано је да се археолошки локалитети са приближним границама картирају и на детаљније подлоге. Време: 1984—1986 — укупно 30 дана. Укупна потребна средства: 120.000 динара.

— Прелиминарна археолошка истраживања планирају се за значајније локалитете који су евидентирани у току досадашњих рекогносцирања на заштићеном простору Старог Раса са Сопоћанима и у непосредној околини која са овим подручјем чини логичну целину. То су: Јужац — остаци утврђења у селу Грачанима; Градина у селу Постењу — остаци утврђења; Долина Дежевске реке — остаци средњовековног насеља; Глухавица — средњовековни рудник са остацима насеља и утврђења. Поред ових, планирају се и мања сондажна истраживања на локалитетима у селима Шавцима, Слатини, Пожеги и Себечеву, као и онима који ће се открити током истраживања.

Време: 1984—1990 — око 25 дана годишње. Средства: 500.000 динара годишње, укупно 3.500.000 динара.

— Систематска археолошка истраживања обухватиће комплекс средњовековног Раса, затим Рељину градину и Новопазарску Бању. Програми ових радова за комплекс Сопоћана и Петрове цркве дати су у поглављу о конзерваторско-рестаураторским радовима

Комплекс средњовековног Раса обухвата град Рас са подграђем, затим Пећински манастир арханђела Михаила и Трговиште са некрополом. Истовремено са археолошким истраживањима вршиће се и обрада археолошких налаза и теренске документације.

Време: 1984—1990 — просечно по 45 дана годишње.

Средства: 2.000.000 динара годишње, укупно 14.000.000 динара.

На локалитету Рељина градина планирају се систематска археолошка истраживања остатака комплекса, посебно зидова цркве на којима вероватно још има остатака живописа. Време: 1987—1989 — просечно по 30 дана годишње.

Средства: 500.000 динара годишње, укупно 1.500.000 динара.

На локалитету Новопазарској Бањи — римски локалитет — наставиће се истраживања у циљу утврђивања и идентификације културних и профаних објеката.

Време: 1984—1986. године.

Укупна потребна средства: 1.300.000 динара.

КОНЗЕРВАТОРСКОРЕСТАУРАТОРСКИ РАДОВИ

а) Манастир Сопоћани

—Археолошка истраживања

Планира се да се до краја 1985. године заврше сва археолошка истраживања манастирске целине и археолошка истраживања у унутрашњости цркве (простор припрате).

Време: 1984—1985. године.

Укупно потребна средства: 1.400.000 динара.

—Архитектура

Планира се наставак радова на делимичној обнови спољашње припрате (егзонартекса), обнови делова мермерних прозора, иконостаса и других делова намештаја. Извршиће се малтерисање спољних зидова цркве ради заштите живописа. Упоредо с овим радовима обновиће се преостали делови средњовековних бедема и две манастирске капије из времена настанка комплекса. Конзервираће се делови ископаних грађевина уз бедеме и презентовати елементи њихове конструкције и каменог украса (лукови, стубови од камена или дрвета, делови камених оквира за прозоре, прагови и др.). У оквиру осталих радова предвиђа се изградња мање зграде за смештај и презентацију драгоценог и богатог средњовековног материјала пронађеног приликом археолошких ископавања и продаја публикација и другог информативнопропагандног материјала. Уредио би се прилаз манастиру, уз измештање манастирске чесме и изградњу платоа, а у конаку би се формирала посебна капела за богослужење како би се

из цркве одстранило штетно дејство свећа. Формирала би се и посебна манастирска економија и обавили сви други радови на коначном уређењу и презентацији целог манастирског комплекса.

Време: 1984—1990. године.

Укупно потребна средства: 70.000.000 динара.

—Живопис

Од укупно 741 m² очуваног живописа до 1984. године обрађено је и презентовано 240 m² фрескоповршина. Преосталих 500 m² фрескоповршина обрадиће се и презентовати до краја 1988. године, кад би се организовала изложба на којој би се приказала документација о изведеним радовима (цртежи, копије фресака, планови, фотографије, елаборати, извештаји, штампана грађа, оригинални фрагменти и др.). Израдом копија фресака, пре свега из Сопоћана, а делимично и из Ђурђевих ступова и Петрове цркве, оствариће се не само посебан вид заштите већ ће се документовати стање тих фресака у XIII веку, поред изванредне музејскопропагандне акције. Време: 1984—1988. године. Укупно потребна средства: 8.000.000 динара.

б) Манастир Ђурђеви ступови

Планира се завршетак радова на музеолошкој поставци у лапидаријуму, уређење депоа, као и завршна презентација комплекса и уређење непосредне околине. Предвиђена је и завршна обрада и презентација живописа у капели краља Драгутина.

Време: 1984—1986. године.

Укупна потребна средства: 2.800.000 динара.

с) Петрова црква

—Археолошка истраживања

Циљ ових истраживања је откривање и презентација остатака обимног зида и осталих објеката у оквиру комплекса цркве. Значајно је да се прецизно утврди стратиграфија археолошких културних слојева, што ће вероватно омогућити да се поуздано одреди време када се формирао комплекс око цркве и да се разграниче и хронолошки определе грађевинске фазе.

Време: 1984—1986. године.

Укупна потребна средства: 2.100.000 динара.

—Архитектонско-конзерваторски и други радови

Планира се препокривање објекта ћерамидом (50%), фуговање оштећених делова фасаде, поправка тротоара, премазивање дрвене грађе заштитним средствима, и др. У јужном, дозиданом, делу цркве планира се презентација фрагмената пластике и надгробних споменика и до-

кументације о споменику. Обнова обимног зида извела би се по завршеним археолошким истраживањима, као и обнова улазне капије. С обзиром да постојећа некропола представља интегрални део комплекса планирају се обимни радови на њеном уређењу и презентацији надгробних споменика.

Време: 1984—1987. године.

Укупна потребна средства: 18.000.000 динара.

—Живопис

Планирају се завршне интервенције на презентацији конзервираних фресака и израда и реализација пројекта осветљавања ентеријера цркве.

Време: 1984—1985. године.

Укупна потребна средства: 700.000 динара.

d) *Град Рас и Трговиште*

У оквиру овог комплекса планира се конзервација, рестаурација и презентација откривених објеката и бедема, као и уређење непосредне околине града Раса и његовог подграђа, затим Пећинског манастира арханђела Михаила и Трговишта.

Време: 1984—1990. године.

Укупна потребна средства: 50.500.000 динара.

e) *Стара чаршија у Новом Пазару*

У оквиру ове градске урбане споменичке целине планира се, пре свега, заштита и уређење објеката који имају посебна споменичка својства (три пекаре, два стамбена објекта, Арапцамија, Хавра — јеврејска капела, хан „Граната“, медреса и др.), затим заштита, адаптација и уређење осталих објеката у чаршији који имају амбијентални значај, као и уређење уличног простора и залеђа чаршије.

Време: 1984—1990. година.

Укупна потребна средства: 50.000.000 динара.

Заштита и уређење појединачних споменичких објеката

—Тврђава у Новом Пазару — планирају се конзерваторски радови на обимним зидовима и бастионима.

Време: 1984—1988. године. Средства:

7.000.000 динара.

—Алтиналем џамија у Новом Пазару — планирају се заштитни радови на архитектури грађевине и унутрашњим декорацијама и уређење непосредне околине.

Време: 1984—1986. године. Средства:

8.000,000 динара,

—Хамам у Новом Пазару — планирају се радови на заштити и ревитализацији.

Време: 1984—1986. године. Средства:

40.000.000 динара.

—Курт-Челебијина џамија — планирају се радови на заштити и рестаурацији.

Време: 1984—1985. године. Средства:

12.000.000 динара.

—Амирагин хан у Новом Пазару — планирају се радови на заштити и уређењу дела хана према улици.

Време: 1984—1985. године. Средства:

5.000.000 динара.

—Зграда Митрополије у Новом Пазару — планирају се радови на заштити и уређењу зграде. Време: 1984—1987. године.

Средства: 7.000.000 динара.

—Црква Св. Николе у Новом Пазару — планирају се радови на заштити и уређењу црквене грађевине и на заштити иконостаса. Време: 1987—1990. године.

Средства: 5.000.000 динара.

—Црква и некропола у Дежеви — планира се завршетак радова на заштити и уређењу остатака цркве, живописа и некрополе.

Време: 1984—1986. године. Средства:

2.000.000 динара.

—Рељина градина у Вареву — планирају се конзерваторскорестаураторски радови после завршених археолошких ископавања (на архитектури цркве и других објеката, пластици и живопису).

Време: 1987—1989. године. Средства:

5.000.000 динара.

—Манастир Црна Река — планирају се конзерваторскорестаураторски радови на архитект тури манастирског комплекса, живопису и иконостасу.

Време: 1984—1986. године. Средства:

7.000.000 динара.

—Средњовековни град Јелеч — планирају се конзерваторскорестаураторски радови на комплексу.

Време: 1987—1990. године. Средства:

9.000.000 динара.

ЗАШТИТА ПРИРОДЕ

Планира се израда *Студије о заштити и унапређењу природне средине комплекса Стари Рас са Сопотанима*. Циљ њене израде је да се јасно одреде шири и ужи простор валориза-

ције, са подлогом граничне зоне, у зависности од дисперзије археолошких локалитета и споменика културе, да се утврде историјски развој вегетације, еволутивне и створене промене хидрографских појава и објеката, карактеристике и проблеми постојећег стања природне средине, посебно вегетације, те да се сагледа целисходност и предложи облици и садржаји диференциране заштите и унапређење природне средине по зонама и локалитетима. Планира се и израда пројеката хортикултурнопејзажног уређења простора око града Раса и Трговишта, затим око манастира Сопоћана, Ђурђевић ступова и Петрове цркве. Реализација наведених студија и пројеката остварила би се поступно, у складу са динамиком истраживачких, конзерваторско-реставраторских и других радова на презентацији споменика и њихових комплекса.

Посебно је значајно прилагодити захвате на оним природним просторима око споменика који су угрожени ерозивним дејствима, као што је случај са локалитетима град Рас и Трговиште.

Време: 1984—1988. године.

Укупна потребна средства: 5.550.000 динара.

ПРАВНА ЗАШТИТА

Један од приоритетних послова у области правне заштите је утврђивање стања правне документације о споменицима Сопоћани, град Рас и Трговиште, Ђурђевић ступови и Петрова црква, затим за објекте у Новом Пазару и ближој околини, као и за објекте природе. Паралелно са овим пословима извршиће се анализа постојећих правних докумената, утврдити њихови недостаци и сачинити предлог ревизије правних аката за сва заштићена непокретна културна добра у оквиру целог споменичког подручја. Такође ће се утврдити стање остале документације која се чува уз Централни регистар и документације у оквиру досијеа о непокретним културним добрима од великог и од изузетног значаја. Установиће се и стање везано за просторне и урбанистичке планове и њихово спровођење у живот. Израдиће се предлози и донети одлуке о проглашавању непокретних културних добара за Сопоћане, Ђурђевић ступове, Петрову цркву, град Рас и Трговиште, Стару чаршију у Новом Пазару, Тврђаву, цркву Св. Николе са ближом околином, зграду Митрополије, Рељину градину у Вареву, комплекс у Дежеви и стамбене објекте у целини у Ул. 8. марта у Новом Пазару. Време: 1984—1987. године. Средства: 2.600.000 динара.

Просторни и урбанистички планови и други програми

Донеће се одлуке и израдиће се следећи просторни и урбанистички планови и други програми:

—Просторни план посебне намене за подручје Старог Раса са Сопоћанима;

—Детаљни урбанистички план за Сопоћане и околину;

—Детаљни урбанистички план за град Рас и Трговиште са околином;

—Детаљни урбанистички план за Ђурђевић ступове и околину;

—Детаљни урбанистички план за Петрову цркву и околину;

—Детаљни урбанистички план са елементима урбанистичког пројекта за Стару чаршију у Новом Пазару;

—Програм споменичке и туристичке презентације комплекса Старог Раса са Сопоћанима,

—Програм коришћења Рачиновића Бање са валоризацијом туристичких и других вредности.

Изради свих ових планских докумената претходи израда геодетских подлога у размери 1 : 1.000 и 1 : 500.

Време: 1984—1987. године. Средства:

14.400.000 динара.

САОБРАЋАЈ И ИНФРАСТРУКТУРА

а) Саобраћајни путеви и паркиралишта

—Пут Нови Пазар—Пазариште — реконструкција и поправка коловоза у дужини од 3 km са изградњом паркинга површине око 150 m².

—Пут Пазариште—Сопоћани — завршетак појединих деоница.

—Пут Нови Пазар—Ђурђевић ступови — дужине око 4,6 km.

—Пут Пазариште—град Рас — дужине око 2,5 km.

—Уређење путног прилаза до Петрове цркве.

—Измештање локалног пута од Пазаришта до Малог Крша и изградња новог путног прилаза ван домаћаја локалитета Трговиште.

—Изградња асфалтног пута од Напреља до Новопазарске Бање — дужине око 1,5 km по постојећој траси.

—Израда и постављање 15 путоказа (табли) на прилазним путевима, са одговарајућим ознакама, као и једног броја информативних табли (паноа) на раскрсницама и другим погодним местима.

Време: 1984—1990. године.

Укупна потребна средства 170.550.000 динара.

б) Водовод и канализација са санитарним уређајима

—Сопоћани — планира се реконструкција постојећег манастирског водовода са повећањем капацитета, преуређење и активирање санитар-

них уређаја, одвод отпадних вода и других прљавштина према нахођењу стручњака;

—Петрова црква — планира се довођење воде из мреже градског водовода до чуварева куће, изградња санитарног чвора, као и постављање инсталација.

Време: 1984—1987. године.

Укупна потребна средства: 3.250.000 динара.

с) *Електрификација и осветљавање споменика и амбијента*

Планира се израда пројектне документације и реализација спољашње и унутрашње расвете за манастирске комплексе Сопоћани и Ђурђеви ступови и за Петрову цркву, као и спољашња расвета за град Рас и Трговиште. Време: 1984—1990. године.

Укупна потребна средства: 14.840.000 динара.

д) *ПТТ везе и инсталације*

Планира се довођење директне линије са по себним бројевима за Сопоћане, Ђурђеве ступове и Петрову цркву.

Време: 1984—1990. године.

Укупна потребна средства: 4.000.000 динара.

е) *Мере противпожарне заштите*

Планира се постављање противпожарних апарата у цркви и конаку у Сопоћанима, у лапидаријуму Ђурђевих ступова и у Петровој цркви и чуваревој кући. Време: 1985. година.

Укупна потребна средства: 200.000 динара.

**ИЗДАВАЧКА И
ИНФОРМАТИВНО-ПРОПАГАНДНА
ДЕЛАТНОСТ**

а) *Научно-стручна издања*

Поред даљег унапређења постојећих стручнонаучних гласила — „Саопштења“, „Рашка баштина“, „Новопазарски зборник“ и „Старинар“

—у оквиру стручнонаучних издања објавиће се тематске научне целине и монографске студије о појединим споменицима и споменичким комплексима. До краја 1987. године објавиће се и интегрална научна студија *Стари Рас са Сопоћанима*, рад групе аутора, у издању неколико издавачких кућа, на српскохрватском, енглеском и француском језику. Четири најзначајнија споменика у оквиру ове целине — Сопоћани, Ђурђеви ступови, Петрова црква и град Рас и Трговиште — добиће, такође, своје монографије:

1984. године *Манастир Ђурђеви Ступови у Расу* др арх. Јована Нешковића;

1986.године *Сопоћани* др Војислава Бурића;

1987.године *Средњовековни град Рас* др Марка Поповића и

1990. године *Петрова црква* групе аутора.

Време: 1984—1990. године.

Укупна потребна средства: 61.000.000 динара.

б) *Популарно-научна издања*

У периоду од 1984. до 1986. године изићи ће из штампе четири популарнонаучне монографије у издању Републичког завода за заштиту споменика културе, и то:

—др Јован Нешковић, *Ђурђеви Ступови* (на француском и енглеском језику; на српскохрватском је изишла 1983);

—арх. Оливера Кандић и Десанка Милошевић, *Сопоћани* — 1985. године;

—др Јован Нешковић и Рајко Николић, *Петрова црква* — 1986. године;

—др Марко Поповић, *Средњовековни Рас — тврђава и Трговиште* — 1987. године.

Сва ова издања објавиће се на српскохрватском, енглеском и француском језику. Време: 1984—1987. године. Укупна потребна средства: 8.600.000 динара.

с) *Информативно-пропагандна средства и остали видови популаризације споменика*

— *Туристички проспекти*

Планира се издавање проспеката (колор и црнобела техника) на српскохрватском, енглеском и француском језику: за Сопоћане 1985, за Ђурђеве ступове 1986, за Петрову цркву 1986, и за споменике Старог Раса 1987. године.

— *Разгледнице, репродукције, постери, дијазитиви*

Планира се израда серије од десет разгледница за Сопоћане и серија од пет разгледница за Ђурђеве ступове, Петрову цркву и град Рас и Трговиште, као и за појединачне значајне споменике у Новом Пазару. Објавиће се пет репродукција у боји са мотивима сопоћанских фресака, два постера са мотивима сопоћанских фресака и један постер Ђурђевих ступова. Израдиће се колордијазитиви са десет мотива сопоћанског живописа, пет мотива манастирског комплекса Ђурђеви ступови и пет мотива из Петрове цркве.

— Сувенири, значке, медаљони, привесци, налепнице и др.

У сарадњи са туристичким и угоститељским организацијама, уз ангажовање уметникадизајнера, израдио би се, уз стручни надзор избора мотива, већи број знакова, медаљона, привезака, налепница и других сувенира за домаће и стране туристе.

— Остали видови информисања и популаризације споменика

У циљу што потпуније и трајније сарадње са средствима јавног информисања (штампа, радио, телевизија) израдиће се оријентациони програм који ће садржавати све аспекте обавештавања, непосредне сугестије о појединим темама и другим питањима које би се понудиле средствима информисања. Поред сталне манифестације „Сопоћанска виђења“, која већ умногоме доприноси широкој популаризацији културног наслеђа Раса са Сопоћанима, значајан допринос пружиће и школе, Раднички универзитет, омладинска организација, ССРНЈ и други друштвени фактори, уз организовану сарадњу са стручним институцијама заштите. Снимиће се и два документарна филма у колору, један за цело споменичко подручје Старог Раса са Сопоћанима и други о манастиру Сопоћанима.

— Чуварска и водичка служба

• За Ђурђеве ступове и Петрову цркву обезбедиће се трајна чуварска служба која би покривала све потребе редовног одржавања ових објеката, водичке службе и продаје публикација и другог информативнопропагандног материјала.

Време: 1984—1990. године.

Укупно потребна средства: 13.900.000 динара.

d) Музејски објекти и збирке

Планира се изградња нове савремене зграде за потребе Музеја Старог Раса у Новом Пазару, у којој би се на најсавременији музеолошки начин приказао целокупан откривени материјал и све остало што би допринело стицању што потпуније слике о средњовековној српској култури и уметности на овом простору. Предвиђају се и изградња мањег музејског објекта у Сопоћанима и поставка сталне музејске збирке на Пазаришту, поред већ изграђеног и постављеног лапидаријума у Ђурђевим ступовима. Време: 1984—1990. године. Укупна потребна средства: 248.600.000 динара.

e) Угоститељско-туристички објекти

До краја 1990. године планира се уређење и адаптација постојећег Туристичког дома у Сопоћанима. У склопу даљег развоја овог подручја у програму су изградња новог хотела у непосредној близини Сопоћана и мањег угоститељског објекта у близини Ђурђевих ступова — по сле 1990. године. Извршиће се и адаптација и уређење хотелског комплекса на Пазаришту.

Време: 1984—1990. године.

Укупна потребна средства: 5.000.000 динара.

f) *Изложба о резултатима истраживања и заштите Старог Раса са Сопоћанима*

Планира се организовање целовите и репрезентативне изложбе у Београду на којој би се при казала најзначајнија открића до којих се дошло током истраживања, као и достигнућа у заштити и уређењу комплекса. Изложба би се отворила крајем 1990. године са богатим пратећим каталогом. Поред Београда, планира се да изложба обиђе и све друге републичке центре у нашој земљи.

Време: 1990. година.

Укупна потребна средства: 4.000.000 динара.

РЕКАПИТУЛАЦИЈА *

А) ВРЕДНОСТИ РАДОВА ПО ТЕМАТСКИМ ОБЛАСТИМА

1. Истраживачке акције	— — —	26.720.000 дин.
2. Конзерваторско-реставраторски радови	— — — — —	306.850.000 "
3. Заштита природе	— — — — —	5.550.000 "
4. Правна заштита	— — — — —	17.000.000 "
5. Саобраћај и инфраструктура	—	192.840.000 "
6. Издавачка и информативно-пропагандна делатност	— — —	341.100.000 "
		Укупно: 890.060.000 дин.

Б) ВРЕДНОСТИ РАДОВА ПО ГОДИНАМА

1984. година	— — — — —	57.740.000 дин.
1985. година	— — — — —	162.190.000 "
1986. година	— — — — —	115.490.000 "
1987. година	— — — — —	139.500.000 "
1988. година	— — — — —	99.790.000 "
1989. година	— — — — —	137.250.000 "
1990. година	— — — — —	178.100.000 "
		Укупно: 890.060.000 дин.

* Вредност радова узета је по важећим ценама с краја 1983. године.

Прилог 3

На основу члана 586. Закона о удруженом раду и члана 11. Закона о заштити културних добара, Скупштине општине Нови Пазар, Републичка заједница културе, Републичка заједница науке, Извршно веће Скупштине СР Србије, Основна заједница науке региона Краљево, Самоуправна интересна заједница културе општине Нови Пазар, Туристички савез Србије, Републички завод за заштиту споменика културе, Републички завод за заштиту природе, Археолошки институт у Београду, Народни музеј у Београду, Завод за заштиту споменика културе у Краљеву и Завичајни музеј у Новом Пазару, Издавачка радна организација „Просвета“ из Београда и Српска књижевна задруга, закључују

**САМОУПРАВНИ СПОРАЗУМ
О ИСТРАЖИВАЊУ, ЗАШТИТИ, УРЕЂЕЊУ
ПРОСТОРА И КОРИШЋЕЊА ЦЕЛИНЕ СТАРОГ
РАСА СА СОПОЋАНИМА**

Члан 1.

Овим Самоуправним споразумом (у даљем тексту: Споразум) уређују се међусобна права, обавезе и одговорности учесника Споразума у погледу обезбеђивања средстава за извођење радова ради истраживања, заштите и коришћења културних добара и уређивања простора на подручју споменичке целине Старог Раса са Сопоћанима (Сопоћани, Ђурђеви ступови, Петрова црква, утврђење Градина, насеље Трговиште и остали споменици културе на овом подручју) у складу са Програмом истраживања, заштите и коришћења културних добара и уређивања простора на подручју Старог Раса са Сопоћанима у раздобљу од 1984. до 1990. године (у даљем тексту: Програм), који је саставни део овог Споразума.

Члан 2.

Учесници Споразума сагласни су да за остваривање циљева из члана 1. овог Споразума обезбеђују средства и то:

1. Републичка заједница културе за извршавање дела програма који се односи на конзерваторскорестаураторске радове, заштиту природе, информативномузејске објекте и манифестације, као и на издавачку и информативнопропагандну делатност;

2. Републичка заједница науке за извршавање дела програма који се односи на археолошка и друга истраживања целине и издавачку делатност;

3. Основна заједница науке Региона Краљево за извршавање дела програма који се односи на истраживање целине и издавачку делатност;

4. Самоуправна интересна заједница културе општине Нови Пазар за извршавање дела програма који се односи на истраживање целине, заштиту и уређење појединачних споменичких објеката, информативномузејске објекте и манифестације, као и на издавачку и информативнопропагандну делатност.

Ради обезбеђивања услова за остваривање циљева из члана 1. овог Споразума Скупштина општине Нови Пазар донеће акта која се односе на заштиту и уређивање простора предвиђена у Програму.

Извршно веће Скупштине СР Србије обавезује се да Републичким буџетом обезбеђена средства за остваривање циљева из члана 1. овог Споразума пренесе Републичкој заједници културе.

Истовремено, Извршно веће Скупштине СР Србије обавезује се да у складу са својим овлашћењима предузима мере за обезбеђивање услова за извршавање циљева утврђених овим Споразумом.

Члан 3.

Учесници Споразума сагласни су да послове и задатке везане за остваривање циљева из члана 1. овог Споразума обављају одговарајуће организације удруженог рада и то:

1. Републички завод за заштиту споменика културе, извршава следеће послове и задатке из Програма:

—обављање дела послова правне заштите непокретних културних добара у сарадњи са Заводом за заштиту споменика културе у Краљеву

—прикупљање документације и израда пројеката и елабората за извођење истраживачких и конзерваторскорестаураторских и других радова на следећим културним добрима: манастир Сопоћани (архитектура и живопис), Градина, Трговиште, Капела краља Драгутина (живопис), Петрова црква (живопис), манастир Црна Река (живопис и иконостас) и црква св. Николе у Новом Пазару (иконостас),

—извођење истраживачких, конзерваторскорестаураторских и других радова на следећим културним добрима: манастир Сопоћани (архитектура и живопис), Градина, Трговиште, Капела краља Драгутина (живопис), Петрова црква (живопис), манастир Црна Река (живопис и иконостас) и црква св. Николе (иконостас),

—учешће у историјскоуметничким истраживањима споменика Старог Раса,

—учешће у изради Просторног плана области Старог Раса са Сопоћанима,

—учешће у изради детаљних урбанистичких планова Сопоћана, Ђурђевих ступова, Петрове цркве, Градине и Трговишта и Старе чаршије у Новом Пазару,

—припрема и издавање књига, монографија и других публикација у сарадњи са ИРО „Просвета“ и Српском књижевном задругом из Београда,

—објављивање резултата истраживања и конзерваторско-рестаураторских и других радова на споменицима културе у својој публикацији „Саопштења“.

2. Републички завод за заштиту природе, извршава следеће послове и задатке из Програма:

—обавља део послова заштите непокретних културних добара и објеката природе који се односе на утврђивање граница заштите,

—израда студија и пројеката за радове на унапређењу природне средине Старог Раса са Сопоћанима,

—учешће у изради студије о споменичкотуристичкој валоризацији Старог Раса са Сопоћанима,

—израда студије о Рајчиновачкој бањи као природној вредности.

3. Завод за заштиту споменика културе у Краљеву, извршава следеће послове и задатке из Програма:

—обављање дела послова заштите непокретних културних добара у сарадњи са Републичким заводом за заштиту споменика културе,

—прикупљање документације и израда пројеката и елабората за извођење истраживачких, конзерваторско-рестаураторских и других радова на следећим непокретним културним добрима: Петрова црква (архитектура), Ђурђеви ступови (архитектура), тврђава у Новом Пазару, Алтун алем џамија у Новом Пазару, Курт Челебијина џамија у Новом Пазару, Амирагин хан у Новом Пазару, зграда Митрополије у Новом Пазару, црква Св. Николе у Новом Пазару (архитектура), црква и некропола у Дежеви, Рељина градина у Вареву, манастир Црна Река (архитектура), средњовековни град Јелеч, Стара чаршија у Новом Пазару и старе стамбене зграде у Новом Пазару,

—извођење истраживачких, конзерваторско-рестаураторских и других радова на следећим непокретним културним добрима: Петрова црква (архитектура), Ђурђеви ступови (архитектура), тврђава у Новом Пазару, хамам у Новом Пазару, Курт Челебијина џамија у Новом Пазару, Амирагин хан у Новом Пазару, зграда Митрополије у Новом Пазару, црква Св. Николе у Новом Пазару (архитектура), црква и некропола у Дежеви, Рељина градина, манастир Црна Река (архитектура), средњовековни град Јелеч, Стара чаршија у Новом Пазару, старе стамбене зграде у Новом Пазару и археолошки објекти који се током истраживачких радова открију ван Градине, Трговишта и Сопоћана,

—учешће у изради Просторног плана области Старог Раса са Сопоћанима,

—учешће у изради детаљних урбанистичких планова Сопоћана, Ђурђевих ступова, Петрове цркве, Градине и Трговишта и Старе чаршије у Новом Пазару,

—противпожарна заштита и одржавање културних добара у сарадњи са Републичким заводом и Завичајним музејом у Новом Пазару,

—објављује резултате истраживања и конзерваторско-рестаураторских радова у својој публикацији „Рашка баштина“.

4. Народни музеј у Београду, извршава следеће послове и задатке из Програма:

—припрема програме археолошких истраживања Петрове цркве у сарадњи са Заводом из Краљева,

—извођење, односно руковођење систематским археолошким ископавањима у комплексу Петрове цркве у сарадњи са Заводом из Краљева,

—учешће у историјскоуметничким истраживањима споменика Старог Раса.

5. Археолошки институт из Београда, извршава послове и задатке из Програма:

—припрема годишње планове археолошких истраживања са финансијским показатељима,

—израда потребне документације и пројеката за прелиминарна, сондажна и систематска археолошка ископавања у сарадњи са Одељењем за археологију Филозофског факултета, Републичким заводом и Заводом из Краљева,

—извођење археолошких рекогносцирања, прелиминарних и систематских археолошких ископавања према Програму истраживања, заштите, уређења простора и коришћења целине Старог Раса са Сопоћанима 1984—1990. године,

—припрема студија, монографија и других научних публикација ради објављивања,

—објављивање резултата археолошких ископавања у својој публикацији „Старинар“.

6. Завичајни музеј из Новог Пазара, учествује у пословима из Програма:

—организација археолошких и других истраживања,

—учешће у етнографским истраживањима Старог Раса са Сопоћанима,

—учешће у археолошком рекогносцирању, прелиминарном и систематском археолошком ископавању према Програму истраживања, заштите, уређења простора и коришћења целине Старог Раса са Сопоћанима 1984. до 1990. године,

—учешће у одржавању и очувању непокретних културних добара у сарадњи са Заводом из Краљева,

—објављивање резултата истраживања конзерваторско-рестаураторских и других радова у комплексу Стари Рас у „Новопазарском зборнику“.

7. Учесници овог Споразума који се баве из давачком делатношћу у сарадњи са Републичким заводом за заштиту споменика културе припремаће и објављивати научно-стручна, научно-популарна и информативно пропагандна издања која се односе на појединачне споменике и целину Старог Раса са Сопоћанима и то:

Издавачка радна организација „Просвета“ и Српска књижевна задруга објављиваће: *научне монографије* на српскохрватском, француском и енглеском језику и то: „Стари Рас са Сопоћанима“, „Сопоћани“, „Петрова црква“, „Ђурђеви ступови“ и „Тврђава Рас“ и *научно популарне монографије*: Манастир Сопоћани (на енглеском), Манастир Ђурђеви ступови (на енглеском), Петрова црква (на енглеском), Средњовековни Рас (на српскохрватском, енглеском и француском), као и разгледнице, постере, дијапозитиве у боји, репродукције, проспекте и друге информативнопропагандне публикације и материјале.

У обезбеђивању средстава за извођење ових публикација учествоваће и Републичка заједница културе и Републичка заједница науке у складу са уговором који закључе са издавачима.

Члан 4.

Туристички савез Србије преузима обавезу да усклађује послове и задатке који се односе на туристички развој подручја општине Нови Пазар и његовог повезивања у оквиру туристичке привреде Републике и шире, као и туристичке пропаганде овог подручја.

Туристички савез Србије обезбедиће израду програма за обезбеђење услова за развој и унапређивање туристичке понуде на основу културноисторијских и природних вредности и споменичке целине Старог Раса са Сопоћанима 1984—1990. године.

I

Члан 5.

Републички завод за заштиту споменика културе пратиће остваривање овог Споразума и о томе обавештавати учеснике Споразума.

Учесници Споразума најмање једанпут годишње заједнички разматрају остваривање Програма и усклађују годишње планове рада.

Члан 6.

Овај Споразум се сматра закљученим када га потпишу представници учесника Споразума.

Измену овог Споразума може предложити сваки учесник Споразума. Предлог за измену доставља се сваком учеснику Споразума у писменој форми.

Измене овог Споразума вршиће се на начин који је предвиђен за његово закључивање.

Члан 7.

Овом Споразуму могу приступити и друге организације удруженог рада, самоуправне организације и заједнице, као и друштвенополитичке заједнице ради остваривања задатака и послова садржаних у програму које нису преузели учесници овог Споразума, посебно у погледу изградње прилазних путевасаобраћајница и других објеката инфраструктуре, у ком слу-

чају се закључује посебан Споразум о међусобним правима и обавезама учесника тог Споразума.

Члан 8.

Овај Споразум ће се примењивати наредног дана од дана објављивања у „Службеном гласнику СР Србије“.

УЧЕСНИЦИ СПОРАЗУМА:

Скупштина општине Нови Пазар	Републичка заједница културе
Републичка заједница науке	Извршно веће Скупштине СРС
Основна заједница науке региона Краљево	Самоуправна интересна заједница културе општине Нови Пазар
Туристички савез Србије	Републички завод за заштиту споменика културе
Републички завод за заштиту природе	Археолошки институт у Београду
Народни музеј у Београду	Завод за заштиту споменика културе у Краљево
Завичајни музеј у Новом Пазару	Издавачка радна организација „Просвета“ из Београда
Српска књижевна задруга	

Прилог 4

На основу члана 33. Став 2. Закона о заштити културних добара („Службени гласник СР Србије“, бр. 28/77 и 34/81), Скупштина Социјалне листичке Републике Србије, на седницама Већа удруженог рада, Већа општина и Друштвенополитичког већа 17. јула 1984. године и Скупштина Републичке заједнице културе на седници 28. јуна 1984. године, донеле су

ОДЛУКУ

О ОБРАЗОВАЊУ ОДБОРА ЗА СТАРАЊЕ О ОДРЕБЕНИМ КУЛТУРНИМ ДОБРИМА ОД ИЗУЗЕТНОГ ЗНАЧАЈА

1. Образује се Одбор за старање о непокретним културним добрима од изузетног значаја на територији општине Нови Пазар, и то о: манастиру Ђурђеви ступови, Петровој цркви, манастиру Сопоћани и остацима средњовековног града Раса (у даљем тексту: Одбор).

2. Одбор:

—стара се о заштити, презентацији и коришћењу културних добара из тачке 1. ове одлуке и о обезбеђивању услова за њихову заштиту и доступност за коришћење у културне сврхе,

—подстиче самоуправне организације и заједнице да на самоуправној основи обезбеђују услове за што потпунију и одговарајућу заштиту, презентацију и коришћење ових културних добара;

—разматра питања у вези са заштитом, презентацијом и коришћењем ових културних добара и предлаже одговарајуће мере;

—обавља и друге послове везане за старање о заштити и коришћењу ових културних добара.

У остваривању послова и задатака из става 1. ове тачке Одбор сарађује са органима и организацијама у области науке, културе, привреде, посебно туризма и других области.

3. Одбор има председника, заменика председника и 15 чланова, које именује Скупштина Социјалистичке Републике Србије на време од 4 године, из реда заинтересованих културних и јавних радника и представника заинтересованих организација удруженог рада.

4. Административне и стручне послове за Одбор обављаће Републички комитет за културу, а средства за рад Одбора обезбеђиваће се у буџету Социјалистичке Републике Србије.

5. Ову одлуку објавити у „Службеном гласнику Социјалистичке Републике Србије“.

ПЦ број 82

У Београду, 17. јула 1984. године

СКУПШТИНА СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ РЕПУБЛИКЕ
СРБИЈЕ

Председник
Већа удруженог рада,
Ђорђе Јанковић, с. р.

Председник Скупштине,
др Слободан
Глигоријевић, с. р.

Председник
Већа општина,
Петар Јовановић, с. р.

Председник
Друштвено-политичког
већа,
Милан Драговић, с. р.

Прилог 5

На основу Амандмана VIII тачка 5, на Устав Социјалистичке Републике Србије и члана 119. Пословника Скупштине Социјалистичке Републике Србије,

Скупштина Социјалистичке Републике Србије, на седницама Већа удруженог рада, Већа општина и Друштвенополитичког већа 17. јула 1984. године, донела је

ОДЛУКУ

О ИМЕНОВАЊУ ЧЛАНОВА ОДБОРА ЗА СТАРАЊЕ
О ОДРЕЂЕНИМ КУЛТУРНИМ ДОБРИМА ОД
ИЗУЗЕТНОГ ЗНАЧАЈА НА ТЕРИТОРИЈИ
ОПШТИНЕ НОВИ ПАЗАР

I

Именују се, и то:

За председника Одбора Олга Николић, члан Председништва СР Србије;

за заменика председника Јован Секулић, директор Републичког завода за заштиту споменика културе;
за чланове:

др Драгомир Бјелица, секретар Туристичког савеза Србије;

др Петар Влаховић, редовни професор Филозофског факултета у Београду;

Александар Ђокић, председник Међуопштинске регионалне заједнице Краљево;

др Јованка Калић, редовни професор Филозофског факултета у Београду;

мр Петко Мађаревић, секретар Регионалне заједнице за науку Краљева;

Илинка Мићић, заменик председника Републичког комитета за културу;

др Ејуп Мушовић, директор Завичајног музеја у Новом Пазару;

Милован Нововић, председник Скупштине општине Нови Пазар;

Владета Паламаревић, секретар Самоуправне интересне заједнице културе у Новом Пазару;

Миломир Петровић, председник Републичког комитета за образовање и физичку културу;

др Драгослав Срејовић, редовни професор Филозофског факултета у Београду;

Радомир Станић, помоћник директора Републичког завода за заштиту споменика културе;

Василије Тапушковић, заменик секретара Републичке заједнице културе;

др Сима Ћирковић, редовни професор Филозофског факултета у Београду, и

др Хасан Ханић, доцент Економског факултета у Београду.

II

Ову одлуку објавити у „Службеном гласнику Социјалистичке Републике Србије“.

Председник
Већа удруженог рада,
Ђорђе Јанковић, с. р.

Председник Скупштине,
др Слободан
Глигоријевић, с. р.

Председник
Већа општина, Петар
Јовановић, с. р.

Председник
Друштвенополитичког
већа,
Милан Драговић, с. р.

L'evolution de la protection moderne du Vieux Ras et de ses environs

JOVAN SEKULIĆ

C'est la première fois, du moins quand il s'agit de la protection du patrimoine monumentale de Serbie, depuis 1979, lorsque le Vieux Ras avec Sopoćani fut inscrit dans la liste du patrimoine mondial que l'on é a adopté selon la Convention sur la protection du Patrimoine mondial des biens culturels et naturels pour cette région, un *Programme de recherches, de protection, d'aménagement de l'espace et d'exploitation pour la période de 1984—1990*. Le programme comprend tout d'abord toutes les espèces de recherches — historiques, artistiques, ethnographiques et archéologiques — puis tous les travaux de conservation, restauration et présentation des divers monuments de la région, et l'aménagement et l'amélioration de l'entourage naturel, les mesures à prendre pour sa protection légale, les travaux d'aménagement des voies d'accès aux monuments et autres travaux de voirie et finalement les programmes de la publication des 'études et des tracts de propagande. C'est la première fois que l'on établit en RS de Serbie, à propos de la protection du patrimoine historique d'une région, un plan à long terme, qui par son caractère complexe englobe toutes les entreprises et travaux sans lesquels il serait impossible d'envisager une présentation et exploitation complète d'un

monument ou d'un ensemble monumental. Sur la base de ce programme l'on a abordé la signature d'un contrat particulier pour son financement jusqu'à, la fin de l'année 1990 et L'assemblée de la RS de Serbie a émis une *Décision sur la constitution d'un comité de protection de l'ensemble monumental du vieux Ras avec Sopoćani* et aussi une *Décision sur la nomination des membres de ce Comité*. Ceci a ouvert les voies et assuré les moyens d'aborder par une nouvelle organisation et méthodologie la protection et la présentation de cet ensemble monumental de Serbie d'une importance exceptionnelle.

Quique rien que deux ans se fussent écoulés depuis le début de la réalisation de ce programme nous pouvons dire, dès à présent que des résultats intéressants ont été atteints dans presque tous les domaines qu'il prévoit. Il est certain que ce programme organisatoire et méthodologique, appliqué à l'ensemble monumental du vieux Ras doit encore être perfectionné et complété, en se servant tout d'abord de l'expérience positive acquise par les autres centres yougoslaves qui ont déjà beaucoup fait pour la protection et la présentation de leurs biens culturels inscrits sur la Liste des monuments du patrimoine mondial historique et naturel de l'UNESCO.